

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr 3 August/september 1996 ISSN 0806 - 184 X

INNHold:

Side 3	E. Sømme Kielland	Leder
Side 4	Bjørn K. Aarre	Slektstavle for familien Kielland
Side 8	A. Kielland	Godtzen-epitafiet i Stavanger Domkirke
Side 12	Brev	
Side 13	Bydagen 2. juli	
Side 14	Jan Ivarson	Domkirken gjennom tidene
Side 16	E. Sømme Kielland	Hver høst gikk vi på nøst
Side 18	Byvandring:	Kukegaten i sentrum
Side 20		Egenesmøllen
Side 21		Tjæresteinen
Side 23	Lars Vaage	Kulturhistorie i lettfattelig form

«Stavangeren» utgis av Byhistorisk Forening - Stavanger
med 4 utgaver i året. Adresse: Postboks 351, 4001
Stavanger. Medlemskap tegnes ved innbetaling av
kontingent kr 150,- til bankkonto 3201 25 37300

Stavangeren

Etterhvert som kveldene blir mørkere og dagene kortere, er det igjen tid for innomhuslige sysler. Men før vi gir slipp *på sommerhalvårets* utendørs aktiviteter, skal vi til Sunde *på* byvandring. *At* denne delen av byen vdr er *særdeles* rik *på* fortidsminner og historie er vel kjent. Derfor: vel møtt på Sunde den 8. september!

Stavangeren er denne gang på 24 sider. Vi håper at bladets lesere *finner stoffet* variert og interessant. Men selv om redaktøren gjør sitt beste, er det *likevel* slik at Stavangeren er av og for foreningens medlemmer. Det gjør at vi alle har et medansvar for bladet. Hører vi fra deg?

JAN GJERDE

Totalleverandør av finansielle tjenester

SR-BANK

57 kontorer

Vår oppgave er å gi deg muligheter

Foreningen vår er fem år

I vår var Byhistorisk Forening fem år. Tidsperioden er vel ikke **så** lang i «**historisk perspektiv**», men for en nystartet forening er de første årene kanskje de viktigste.

Vi som var med **h** starten hadde en viktig visjon. Vi savnet en uavhengig **forening/organisasjon** som kunne ivareta og utvikle interessen for byens historie. Være til nytte og glede for alle som er interessert i Stavanger sin fortid, og som vil **lære** mer.

Foreningen har bevisst og helt **h** starten brukt arrangementer og medlemsbladet som den viktigste arbeidsform og bindeledd mellom medlemmene. I løpet av disse årene er det **avviklet** i alt 49 arrangementer og «**Stavangeren**» er kommet ut med 15 numre.

H a r vi lykkes så langt? Er **Byhistorisk Forening Stavanger** kommet for å bli? Det tror vi. I «**jubileumsåret**» er medlemstallet gått skikkelig i været. Foreningens navn er blitt godt kjent, både i media, blant politikere og i **kulturadministrasjonen**.

D e **første** årene var det slitsomt å ha **styremøtene** på **rundgang** og foreningens papirer og **bøker** spredt i mange

hyller og **skrivebord**. Det ble mye jobbing og henvendelserhit og dit fm vi endelig **fikk** tilsagn om et lite rom i den tidligere **driftsbygningen** på Le-daal. Takk for hjelpen til Stavanger Museum og til **direktør** Ove Magnus Bore!

Veien fremover? **Idéene** og planene er mange. Et **viktig** tiltak er etableringen av «**Historielagenes Fellestråd Stavanger**». Fellesarrangementer med andre foreninger som også arbeider på byhistorisk interessante områder er kommet godt igang. Denne **høsten** blir det flere.

Aktivitet og medlemstilbud er i vår forening som i andre, knyttet til engasjement og **medvirkning fra** medlemmene. **Påry** oppfordrer vi derfor alle som **ønsker** å delta aktivt i **foreningsarbeidet** om å ta kontakt med styret. Nye ideer og tiltakslust er alltid velkommen!

I neste utgave av «**Stavangeren**» skal vi i en artikkel gå gjennom foreningens styreprotokoll og i referatform se hva som har skjedd fra starten og **frem til** nå. Hvilke saker har vært **viktige** og hvor mange arrangementer var det f. eks i 1992? Vent og se! I sitt 5. år er Byhistorisk Forening inne i en god og sunn **utvikling**.

ERLING SØMME KIELLAND
LEDER

Kielland-slekten gjennom 400 år

Mellom *Bjørn på Amodt* og *Frida Krag Brun* er det fire hundre år og femten generasjoner i rett linje. Bjørn døde i 1613, **Frida** ble født i 19%. Det lille **Frida** ennå ikke vet, er at hennes oldefar var dikteren og forfatteren **Vilhelm A. Krag**, og at hennes tipploldefar var Alexander L. Kielland. Det er ikke sikkert at hun kommer til å bry seg så mye om disse fakta når den tid kommer - men skulle hun få interesse for **slektsforskning** - vil hun nok komme til å stifte bekjentskap med «Slekten **Kielland**» som Byhistorisk Forening - Stavanger og Stavanger Museum nettopp har gitt ut.

«Slekten Kielland») er en plan-sje med **mål** 70 x 100 cm. Den inneholder 330 navn på «**Kiellander**» opp **gjennom** tidene. Den er utarbeidet av **Bjørn K. Aarre** som har ansvaret for det genealogiske og heraldiske. **Faghistorisk** konsulent har vært Egil Henriksen, Stavanger og **kunstnerisk** konsulent Åge J. Jensen, Sandnes. Den grafiske produksjon er det **Verbun** Grafiske, Stavanger som har stått for - og dette selskapet har også støttet prosjektet som sponsor.

Dagens «**Kiellander**» er spredt vidt **omkring - M** finner dem i Oslo, **Bergen, Trondheim**, Tromsø, i Danmark, Tyskland, Canada og U.S.A. Ved en skjebnens ironi er **Bjørn Kielland** Aarre blant de heller få i Stavanger som idag bærer **Kielland**-navnet.

Bjørn K. Aarre er godt kjent blant «**Stavangerens**» lesere og medlemmer av Byhistorisk Forening - Stavanger, som han var med å **stifte** for fem år siden. Et år har det tatt **fra** starten på arbeidet og til **slektsplan**-sjen nå foreligger ferdig **trykket**. På mer enn en måte er dette blitt et nyskapende arbeide: I tillegg til det meget omfattende slektshistoriske puslespill, inneholder plansjen også viktige **biografiske** opplysninger, **slektsvåpen** og portretter. Alt sammen bundet sammen til et dekorativt hele.

*- Det mest krevende har var!
d spore opp etterslekten ener Alex-
ander Lange Kielland. I 1878 publi-
serte Axel Kielland ((Stamtavleover
familien Kielland)) og en tilsvarende
ble også gjengitt i boken ((Norske
slekter» utgitt i 1912. Etter denne tid*

er det ikke foretatt noen ajourføring av slektstavlen. Denne delen av arbeidet har også vært det mest givende, ettersom det har gitt meg kontakt med kollosalt mange mennesker - i Norge og i utlandet. Ikke minst har det vært positivt å oppleve at jeg og

den øvrige etterslekt etter min bestefar Bemhard K. Aarre, Alexander Kiellands sønn utenfor ekteskap, er blitt akseptert som fullverdige «Kiellander».

Bjørn K. Aarre foran Ledaal

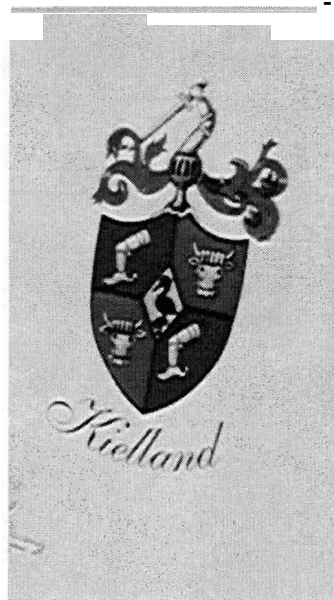
- Det hele **begynte forresten** med at jeg i 1992 holdt et foredrag på **Ledaal** i Byhistorisk Forenings regi om familien Kielland. Det viste seg at svært mange hadde problemer med å holde rede på de ulike ledd i **Kielland-familien**. De var dominerende i byens liv på så mange felter. Mange navn går igjen i **flere** slektsledd, nye mellomnavn dukker opp for så å falle bort igjen. Jeg håper med dette arbeidet å klarlegge en del av de Joker og den forvirring dette kan ha fort til - **bl.a.** hos de mange som er interessert i byens historie.

I **hvertfall** i tre slektsledd - fra **handelshusets** grunnlegger, Jacob Jansen Kielland til **handelshusets** siste leder, Jacob Kielland d.y. - har vi å gjøre byens rikeste. Grunnleggers **sønn**, Gabriel Schanche Kielland, ble også regnet som en av **landets** rikeste på sin tid. Men også når man studerer slekten **før** disse, er det påfallende hvordan linjene, ikke minst på spinnesiden, **fører** bakover til de rikeste og mest dominerende slekter i byen og distriktet.

- Antyder du at **Kielland-formuen** først og fremst ble skapt gjennom gode ekteskapsallianser?

- De **fleste** Kiellandene på denne tiden **giftet** seg innenfor sin sosiale stand, og når Gabriel Schanche Kielland entrer scenen er han **seg fullstendig** bevisst at han nedstammer fra byens fineste og mektigste slekter. Det **går f. eks** en linje fra Trane - Godtzen - Seehusen - Smith - Kielland Men i tillegg til dette hadde han **førsteklasses** utdanning - og personlige egenskaper

som gjorde at han lyktes i forretninger. Riktignok **spilte** krigshandlinger ute i verden en rolle, men dette er ikke noe nytt. Formuer i Norge er helt til i våre dager bygget opp eller tapt på **konflikter** i andre land og verdensdeler. Det var også tilfellet for 200 år siden. Huset Kielland hadde også sine tap - men også eventyrlige gevinster, **bl.a.** i forbindelse med den amerikanske frihetskamp.

Gabriel Schanche Kiellands våpenskjold

- På tavlen har du gjengitt en rekke slektsvåpen, og Gabriel Schanche Kiellands har du gjengitt i stor format. Her er det merkelig at han har valgt ut elementer fra våpnene til Trane, Bull og Schanche?

- Gabriel Schanche Kielland var selv sterkt interessert i **slektshistorie**. Schanche var hans mor og Bull hans kone. Ellers har han kuttet ut elementer fra Kirsebom og Kielland-familiene, derimot har han tatt med Trane, kanskje fordi Christen Trane d.e. (1533 - 1600), **rådmann** i Stavanger, fogd over Ryfylke, Jæren og Dalane, er det eldste navn på **slekstreeet** i Norge? I **hvertfall** stod navnet forprestisje. Forresten, så het grunnleggeren av sjokoladefabrikken Freia, Peder Throne-Holst, og den siste lederen før selskapet ble solgt til utlandet, het Throne-Holst. **Freias** kjente varemerke er den samme tranen som på Gabriel Schanche Kiellands våpenskjold.

• Du har kun ført to **slektsgrener** fram til **vår** tid, nemlig Alexander L. **Kiellands** og hans onkel Jacob Kiellands?

- Her er vi ved **kjernen** i det som **gjør** et arbeide som dette så vanskelig, nemlig det at man **må** gjøre valg om hva man skal ta med og hva som skal utelates. Alexander Kielland etterslekt gir seg selv. I den andre linjen finner vi **byfogd** og borgermester Jonas Schanche Kielland, den siste eier og den siste «**Kielland**» som bodde på **Ledaal**. Han **døde** i 1930. Denne grenen kan også **stå** som et eksempel på at «**Kiellandene**» i slektsledd etter slektsledd inntar viktige posisjoner i **samfunnet** og i det **økonomiske** liv, ikke bare i Stavanger men også nasjonalt og i utlandet. For begge linjene gjelder det at vi finner mange

personer med fremtredende navn innen kunst og kultur. Gabriel **Kirsebom** Kiellands slekt, boktrykkere og utgivere av ((Stavanger **Amstidende**) på Bergene er ført fram til og med **barna** etter **Caspar** Cruse Kielland og hans kone Gudrun. En stor etterslekt etter denne grenen, **finner** vi bl.a. i Trondheimsområdet.

• Billedkunstneren **Gabrielle** Kielland har fortalt meg at hun tilhører **Kirsebom-grenen**, og etter litt leting på slektstavlen fant jeg **Gabrielle**-navnet. I denne forbindelse: Jeg har engang lest i en **tidsskriftartikkel** om genealogi, at går man syv generasjoner tilbake i tiden, er «**alle** i slekt med alle».

- Jeg kan ikke g&god for det vitenskapelige i denne **påstanden**, men det er også min **erfaring fra slektsforskning** at man skal ikke så mange generasjoner tilbake før linjene **krysser** hverandre, i **hvertfall når** vi befinner oss innenfor **geografisk** avgrensede områder.

Jan Gjerde

«**Slekten Kielland**» er til salgs for kr 100,-, For medlemmer av **Byhistorisk Forening** og Stavanger Museums **Venneforening** er prisen kr 80,- Kan bestilles/kjøpes fra **Byhistorisk Forening v/ Bjørn K. Aarre**, Bretlandsgt. 54, 4009 Stavanger, tlf 51 53 04 08 eller Postboks 351, 4001 Stavanger. Videre ved Stavanger Museums avdelinger i Stavanger. Eventuelle **forsendelsesomkostninger** kommer i tillegg.

Godtzen-epitafiet i Domkirken

Av de fem gjenværende epitafier i Stavanger **Domkirke**, er Epitafium over borgermester **Søfren Pedersønn Godtzen** og hustru Elisabeth, f. Trane det eldste. Det ble til i årene 1660 - 62 og tilskrives bilthugger og maler Andrew Smith.

Det er kjent at Kielland-familien hadde en sterk **slekstfølelse**. Fra *Torkel Oftedal, Hinna*, har vi **fått** utlånt kopi av et gammelt fotografi av **Godtzen-epitafiet**, med påtegninger på baksiden signert **A.Kielland**. (Axel eller Alexander L. ?) «**Stavangeren**» har gleden av å bringe dette i sin helhet som avskrift.

« Dette **fotografi**, hvis Original er malet i 1661 antagelig av *H Backer* og **hænger** i Stavanger *Domkirke*, hvor det **tjente** til **Epitaphium** over den **godtzenske-smithkiellanske Familebegravelse**, forestillende *Borgermester* i Stavanger **Søfren Pedersen Godtzen** f. 8/9 1599 d 26/1 1665 10/1 1630 **gift** med Elisabeth Christensdatter Trane f 1613 d 26/11 1683.

Familie **Godtzens** Vaaben var: i **blaat** feldt en *Hand*, der uttrekkes ef en *Sky* og holdes udbredt over et **Dødningehoved**; på *Hjelmen* en tre

delt Blomst. Til dette *Vaaben* slutter sig formodentlig *Borgermesterens Valgsprog*:

«**Den Høiste høire Haand
alle ting omskripte kan**»

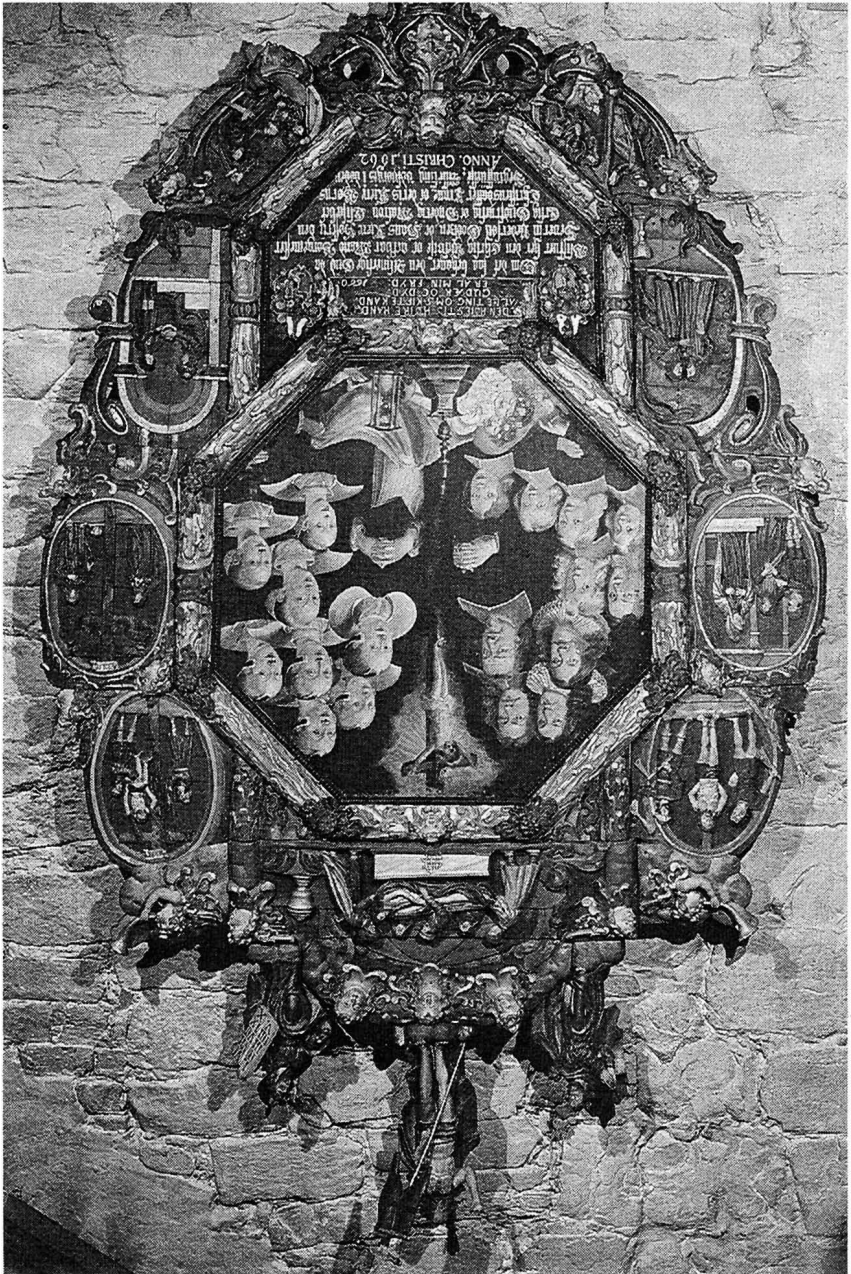
Tranernes Vaaben var: En *forgylt* *Trane* **holdende** en *Kugle* i *Gront Feldt* og paa *Hjelmen* enten en *forgyltd* *Trane* eller en **saadan** *Fzgur*:

Elisabeth Tranes Valgsprog var:

«**Gud, ære og dyd
er al min Fryd**»

Deres Børn, der paa *Maleriet* formodentlig er malte efter *Alderen*, **saa de ældste staa överst**, vare:

1. *Peder Godtzen*, *Provst*, **Præst** til *Kvinesdal* f 4/9 1631 d 4/4 1707.

2. Anne Godtzen **£** 10/11 1632 d 12/4 1685 gift med Provst Kjeld Hansen + 1679
3. Maren Godtzen **£** 9/11 1634 ? 18/6 1690, gift med Tolder i Stavanger Peder Pedersen **Saxe** **£** 25/1 1635 d 15/1 1686.
4. Christen Godtzen, **Kjøbmand** i **Christiansand** **£** 16/3 1636 + 1706 gift med **Adriane** Henriksdatter.
5. **Jens Godtzen** **£** 5/4 1637 d 29/6 1713, Provst, **Sognepræst** i Stavanger, jubellærer, 1664 **gS** med **Christine Sorensdatter Brunsten** **£** 1647 begr 2/12 1666, deres **Sønne-**datters datter (**£** Scheen) **ægtede** 12/2 1751 Jacob Kielland, **Kjøb-**mand og **Stadsaptaine** i Stavanger; deres **Sønne-**datters datter (**f** **Schan-**che) **ægtede** 6/2 1753 samme Jacob Kielland. Jens Godtzens datter **ægtede** Magister **Jörgen** Prahl d 1716.
6. Karen Godtzen **£** 7/8 1638 begr 10/3 1721 gift med Sognepræst **Theophilus** Schanche ? 8/12 1660 og Nils Olsen Sylvrus **£** 1630 d 2/1 1683 (Schanches **Sønnesøns** Datter **ægte-**de 6/2 1753 Jacob Kielland).
7. **Elisabeth Godtzen** **£** 26/8 1639 d 4/11 1714, 13/2 1659 gift med **Ra-**admand Morten Seehuusen **£** 5/6 1629 d 25/5 1694. Deres **Datterdat-**ters datterdatter **ægtede** 12/7 1763 **Kjøbmand** i Stavanger **Gabriel Kir-**seboom Kielland; deres **Datterdatters** **Sønnesøn** (**£** Smith) **ægtede** 18/2 1775

Margarethe Kielland; deres **Sønne-**datters **Dattersøn** (**£** Zetlitz) **ægtede** 24/8 1780 **Frøchen** Kielland. Deres **Datterdatters** **Datterdatter** (**£** Bull) **ægtede** 8/4 1783 Agent Ridder **Ga-**briel Schanche Kielland; deres **Dat-**terdatters **Datterdatters** **Datter** (**£** de Rytter) **ægtede** 2/8 1799 Pastor **Morten** Henrich Kielland; deres **Sønne-**datters **Dattersøns** **Datter** (**£** Zetlitz) **ægtede** 24/5 1811 **Consul** **Ja-**cob Kielland.

8. **Severin** Godtzen, Sognepræst til **Klep** **£** 12/3 1641 d 1/3 1690, gift med **Karen** Olsdatter d 27/2 1719.
9. Anna Godtzen **£** 10/6 1642 d 26/12 1710, gift med Sognepræst til **Bjel-**land **Soren** Schive; deres **Sønne-**datters **Sønne-**datter **ægtede** 6/2 1753 **Jacob** Kielland.
10. Christian Godtzen **£** 20/6 1644 d april 1675 **Sognepræst** til Lund.
11. **Huleborg** Godtzen **£** 10/10 1645 d 16/3 1698, 18/10 1674 gift med **Lagmand** **Nils** Christensen **Sandborg** **£** 1634 d 5/6 1708.
12. **Godzke** Godtzen **£** 3/1 1647 d 11/4 1647
13. **Weniche** Godtzen **f** 7/5 1648 d 2/8 1648
14. **Agnete** Godtzen **£** 7/5 1648 d 1700, gift med Sognepræst **Severin** Brunsten d 17:8 1683 (Brunstens **Dattersøns** **Datterdatter** **ægtede** 12/2 1751 **Jacob** Kielland og hans **Dat-**

tersons Datterdatter f Schanche
ægtede 6/2 1753 Jacob Kielland.)

15. Hartvig Godtzen f 10/8 1649 bgr
16/11 1737, Præst i Stavanger, Ju-
bellærer, 14/12 gift med Elen Reimer
bgr 26/8 1772.

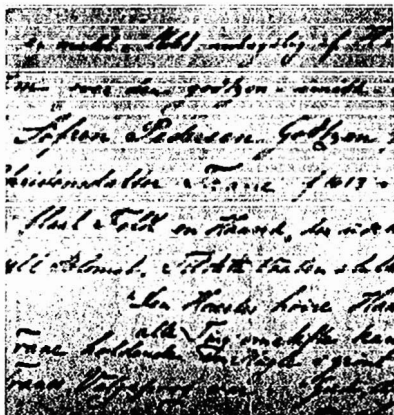
16. Godzke Godtzen, Byfoged i Stav-
anger f 3/1 1651 bgr 15/10 1709, gift
med Maren Hrud bgr 22/7 1704.

17. Henrich Godtzen, Sorenskriver f
31/1 1653 bgr 27/11 1733, gift med
Ingeborg Reimer, bgr 26/6 1713

18. Hans Godtzen. cand theol. f 5/4
1654 d ?, 7/11 gift med Sophie
Hvatz.

A. Kielland))

Gjengitt med forbehold om eventuelle feil i avskrif-
ten.

Faksimile-utsnitt av baksiden på fo-
tografiet av Godtzen-epitafiet.

Familie- dynastiene:

Forsøker man å følge de gamle
kjoymanns-, reder- og **embets-**
mannsslektene, er det ikke vanskelig
å se hvordan de fremste familier
over generasjoner **veves** sammen.
Forretninger og formuer **føres** vide-
re under nye navn. Det er i denne
forbindelse interessant å legge mer-
ke til at Gabriel Schanche Kielland i
sitt **familievåpen** valgte symboler
som peker tilbake på familiene
Schanche, Bull og Trane.

Godtzen-familien:

I alt **fire** brødre Godtzen fra
Jylland kom til Stavanger i første
halvdel av 1600-tallet. De fikk alle
embetsstillinger, bl. annet som råd-
menn i Stavanger. **Søren** Pedersen
Godtzen drev handel, og eide skip
og **kjøpte** etterhvert opp en lang rek-
ke **eindommer** både i byen og **rundt** i
lenet. Han var i sin tid byens rikeste
mann og ble **borgermester**.

Familiens posisjon i Stavanger
gjennom hele 1600-tallet ble styrket
ved **giftmål** en rekke av hans 18
barn inngikk. Han var selv **svigersønn**
til en annen mektig mann i Stavanger,
Christen Thrane.

Trane-familien:

Christen Trane, **sønn** av fogd
over Stavanger len, Christen Chris-
tensen Thrane, drev handel, eide

skip og var toller. Rektor M. **Berntsen** skriver om ham i sin bok Stedsnavn i Stavanger:

« I 1612 kjøpte han av Stavanger Domkapitel det gamle handelshus med fasade mot Torvet, som har fått så bredplass i Alex. Kiellands romaner, det hus hvor skipper Worse bodde. Senere blev det kjøpt av kjøpmann Johan Prahl. Siste eier var huset Jacob Kielland & Søn, som i 1852 solgte det til kommunen, som rev det og sjøhuset og bakbygningen til «Worsesmauet» ril utvidelse av Torvet. »

Seehusen og Smith:

I Kiellands tekst nevnes også **Smith-familien**. Sammenhengen er følgende: **Søfren (Severin)** og **Elisabeths 7. barn**, datteren Elisabeth, ble gift med **Morten Hansen Seehusen**, fra Holstein. Gjennom sitt giftermål ble **Seehusen** i stand til å bygge seg opp som kjøpmann og inntok etterhvert en ledende posisjon, både i forretningslivet og gjennom embetet som rådmann. Da han **døde** i 1694, var det hans enke, Elisabeth **Sørens datter**, som overtok ledelsen av forretningene. Da hun døde i 1714, ble forretningene overtatt av hennes **fullmektig** og **dattersønn, Laurits** Andersen Smith, **sønn** av Anders (Andrew) Smith. Derved kom både **Godtzen**-familiens og **Seehusenfamiliens** forretninger over på familien **Smiths** hender. Smith-familien eide **bl.a. «Blidensol»**.

Etter Hans Eyvind Næss: «Fogder og sorenskriver i Stavanger len og amt, tidsrommet 1500-1700, «Ætt og heim» 1981, «Elisabeth Mikkel sdatter og Elisabeth Sørens datter - to kvinnelige bedriftsledere i Stavanger anno 1700», i «Ætt og Heim» 1988, «Miljøbevaring i Stavanger», 1975.

Brev

En oppgave for Byhistorisk forening?

I mange år har jeg benyttet blader og aviser «20 spørsmål» som familiekonkwranse, helt til jeg fant ut at der var mange «uriktige» svar på spørsmålene. Jeg har samlet en del slike feil, her er noen eksempler:

- * LEDAAL - dikterbolig i Stavanger
- * Emigrantskipet RESTAURATION betegnet som Restaurationen.
- * **Munkenes** spisesal kalles RE-FLEKTORIUM.
- * Stifteren av den første totalavholdsforening het ROBERT KLOSTER
- * KONG HAAKON VII og DRONNING MAUD ble kronet i 1905.

Jeg har samlet totalt 200 slike «feil». Det kan være en oppgave for våre medlemmer å være med på å **korrigere** feil og uriktige opplysninger fra vårt lokalmiljø. Vær observant - rett feilene med en gang slik at de ikke blir spredd.

Jan Ivarson

Vellykket Bydags- markering 2. juli

FOR ANDRE ÅR PÅ RAD ble ((Stavanger**bydag**) den 2. juli markert av Byhistorisk Forening. Denne dagen er dødsdagen til byens **skyts**-helgen, den hellige biskop **Svithun** av Winchester som Stavangerkatedralen ble viet til.

ÅRETS ARRANGEMENT ble avholdt på Skipper Worse-senteret ved **Ledaal**. **Arnvid Lillehammer** var foredragsholder, og emnet var: **Hva vet vi om Stavanger sin første tid?**

LILLEHAMMERBELYSTE dette temaet på en **grundig** og interessant måte. Og han brukte både **konkrete** arkeologiske undersøkelser og egne

St. Svithun på domkirkens korkåpe fra 1400-tallet. Stav. Museum*

teorier på «**vandringen**» gjennom de første hundreårene av byens historie.

SANNSYNLIGHETENFOR at det lå et lite handelssenter og en **mar**-kedsplass innerst i **Vågsbunnen** lenge fm bispedømmet og domkirken ble opprettet, er stor. Kanskje var det **allerede** i **vikingtiden** etablert et slikt senter. Kanskje ble dette organisert og brukt av Erling Skjalgsson, **anty**-det foredragsholderen. Men dette vet vi lite konkret om. De første historisk sikre **lysstreif** på middelalderbyen **skriver** seg fra biskop **Reinalds** tid og byggestart for Domkirken år 1125.

ETTER FOREDRAGET VAR DET mange som ville stille **spørsmål**. Steinkorset, som fm sto ved **Breia**-vatnet interesserte flere, og en **frisk** liten **meningsbrytning** om opprinnelsen til Stavanger-navnet ble det også tid til.

BEVERTNING OG HYGGELIG samvær rundt bordene bidro til at dette ble en særs hyggelig byhistorisk **ettermiddagsstund** for de ca 50 fremmøtte. Honnør til Lars **Vaage** som også i år hadde tatt på seg oppgaven med **bydagsarrangementet**. **Takk** skal du ha, Lars!

E.S.K.

Domkirken gjennom tidene

I det siste har Domkirken fått en del omtale på grunn av begynnede forfall og det funderes over hvordan og hvem som skal betale kostnadene.

Fra min fars (direktør Oscar A. Iversen) arkiver har jeg funnet en ((huske-liste)) over en del historiske årstall som berører Domkirken (noen er ca-tal[).

- 1115 - 25 Domkirken bygges
1558 Fem klokker uttatt av Domkirken og **bortført** på kongens skip, **somforliste** ved **Håstein**.
- 1575 Ny kostbar prekestol skjenket av Henrik **Brocknhus**
- 1645 - 47 Man begynte å **forstørre** vinduene i **sideskipene**
- 1658 Ny prekestol utført av Anders Smith
- 1667 Alle vinduer i **kirken** reparert
- 1693 Madam **Seehusen** lot koret **«utspekke og hvitte»**
- 1731 - 33 Lars **Westlye** forærte stort vindu **øverst** i kirken
- 1745 Midt bak alteret er et meget stort **vindu**, i en av runddelingene ses en katolsk biskop.
- 1746 Vanskeligheter med å ffi nok bly til tårnene, det fore

- slås at ladningen fra London skal assureres.
- 1770 Spirene som er oppsatt i **1746** «er **firkantet udentil** og går **høit op** i en spiss • hvorpå fløi er **står**. Begge disse **tårn** er dekket med bly. (I de små åttekantede **sidetårn** er det i det nordre tårn en **indgang**av koret, - det **søndre** tårn gjør ingen tjeneste))).
- 1799 **Kjøpt** 500 **rød** takstein
- 1780 - 81 « For at innta dagens **lyspå kirke** og skolelemmer og **undgå** panners opskuelse til **megen** skade og uleilighet innlagt **25lyse glasspanner»**
- 1784 «**Latt** fabrikere 100 tagsten længere enn de alminnelige for at akkordere med endel gammel tagsten på **kirken»**
- 1785 - 86 **Kjøpt kobberplater** til **fløyknappene** og spirene.
- 1787 - 88 Reparert hele taket og lagt på nye panner
- 1830 Tårnene tekket
- 1837 - 42 Laget **større** vinduer
- 1841 Ny **kobbertekning** på nordre **tårn**. Samme år nevnes at altertavlen er ramponert
- 1847 Urverk utarbeidet av **smedemester Oftedal** i Stavanger
- 1848 **Nedtatt** tre **epitafier** i koret og anbrakt i **søndre** sakristi. Far gene oppfiasketogfornyset av maler B. Hansson.

- 1853 « ... kom en gal mand **inn** i kirken og **ødela** altertavlen. Deretter fik **Thorvaldsens Kristus** på alteret- **figuren** overflyttet til **St. Petri kirke.**»
- 1853 Klokker **støpt** av **brødrene Clementsen**, Stavanger
- 1857 « ... **trenges 78** lys til full belysning ...»
- 1869 - 71 Arkitekt von der **Lippes restaureringsplan** iverksatt. **Korbuen** utvides meget. Nye **rundbuede** vindusåpninger i sideskipene. **Anskaffet** glasslysekroner.
- SENERE..** « Gravstener finnes **ennu som** underlag for Kongsgårds **malmstakitt. 200** likkister blev ved restaureringen **begravet** i en grav ved **kirken nordøstre hjørne**. På en av disse læstes **1649. Før** stod de i kjelleren under koret.) (Flyttet antakelig for å få plass til **fyrrhus.**) Over **vestdøren** kom et nytt vindu, siden forandret til gotisk stil.
- 1922 **Klokkespill** ved **Sigval Bergesen**
- 1924 **Lysekroner - utført** av Emanuel Vigeland.
- 1950 Stavanger Sparekasse gir kr **250.000** til **glassmalerier** i anledning av bankens **100** års jubileum. **Utført** av Victor Smith (Sparre), ferdig i **1957**.
- 1963 De fire helgener av **klebersten** på **østfronten**, utført av **Stinius Fredriksen**. Satt opp desember **1963**.

(Liste **satt** opp 6/3 1964 og detaljene er fra ((Stavanger Domkirke)) Dreyers **Grafiske Anstalt** 1933). Med en slik **referanse** vil en i alle fall vite hvor det er tatt fra og detaljene kan kontrolleres.

Jan Ivarson

Domkirkens vedlikehold i bystyret:

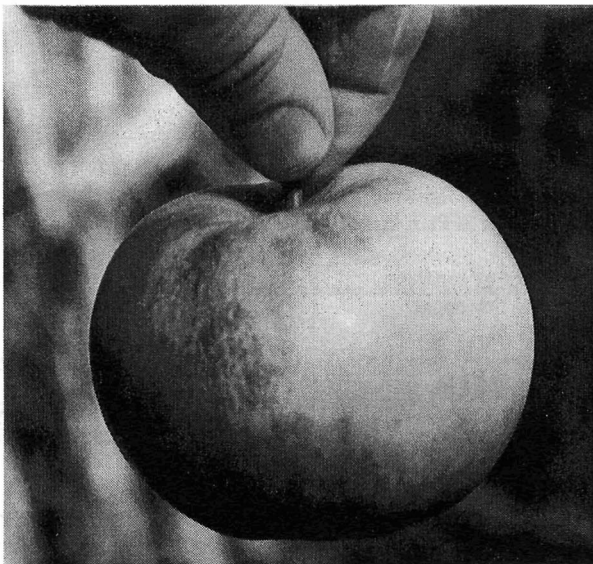
Før sommerferien diskuterte bystyret vedlikehold av Stavanger Domkirke etter en interpellasjon av representanten Dag Ole Bergesen.

*Han pekte på at dagens samfunn med bl.a. **utslipp fra** biler og sur **nedbør** representerte en stor **trusel** for Domkirken og at skadene allerede er kommet langt.*

*Hans anliggende var at Domkirken **er** en **vedlikehold** er et statlig ansvar på lik linje med Nidarosdomen. **Stavanger kommune må** ta initiativet til at **Domkirkens** bevarelse kommer som fast post på Statsbudsjettet. Kommunale ad hoc tiltak er ikke tilstrekkelig for å sikre Domkirken som et nasjonalt **middelaldrennonument**.*

*Ordføreren besvarte interpellasjonen med å love at kommunen skulle ta alle mulige initiativer **overfor** de sentrale myndigheter for å komme fram til en **løsning**.*

red.

Fristende frukt! Dengang som nå.....

Hver høst gikk vi på nøst

**NOEN BETRAKTNINGER FRA EN
IKKE HELT «USKYLDIG»
BARNDOM OG UNGDOMSTID.**

Av Erling Sømme Kielland

Hva gjorde vi i **fritiden** i «gamle dager» i Stavanger? Dvs. i min barndom og første ten-år. I slutten av 40-årene og be-

gynnelsen av 50-årene. Etter radioens og **kinoens** oppfinnelse og utbredelse, men før fjernsyn, ungdomsklubber og diskotek, og de mange, mange andre **underholdningstilbud** som nå tilbys de unge.

Jeg skal ikke her gå i detaljer om min ungdoms **fritidsmuligheter**, **men** bare konsentrere meg om en **aktivitet** som - vi **vel** nå må si dessverre - var like **selvfølge-**

lig som **høstmørket** og moden frukt. Vi gikk på nest.

Å gå på nest var verken dengang eller nå en særlig hyggelig foreteelse for hageeieren med plumme- og epletrær i hagen. Men jeg har senere resonert som så, at flere hageeiere på **Våland** eller i Gamlingen-området som ble **hjemstøkt** av forfatteren av denne epistel, nok ofte selv var med på denne sporten i sin barndom. Og derved « **fikk** smake sin egen **medisin**».

N o k om det. Hver **høst** var vi i **annenmanns** hage på jakt etter forbuden **frukt**. Det tette **høstmørket**, spenningen ved å **gjøre** noe som ikke var helt «**pent**» og den sitrende frykten for at frukteieren kunne ta oss på fersk gjerning (og stakkars oss da ..)

gjorde at **nøste-aktiviteten** ble en helt spesiell utfordring for de fleste gutter. Men ikke **alle**. La det være sagt. Jentene **gikk** forresten aldri på nsst.

D e t skal **ærlig innrømmes** at jeg forserte mange hagegjerdar hvor jeg ikke hadde noe å **gjøre**. Og jeg var sjeldent alene. Å **gå på nøst** var en typisk **gjeng**-aktivitet. Flere deltakere både **økte** motet og ga **større** muligheter for i tide å oppdage **frukteieren**, om han skulle dukke opp.

Fristende **frukthager** var det nok mange av i mitt «**nærområde**», og derfor aldri mangel på **nøstmuligheter**. Visse «**fair play**»-begreper fantes imidlertid, i **allefall** i mitt **kneratmiljø**. Vi var klar over at **f**. eks grenbrekk på **frukttrærne** var svært alvorlig og **unngikk** derfor det. Som oftest ble det foretatt et «**lynangrep**» **inn** i M a g e n , og stående på bakken tok vi med oss den

frukten vi nådde, stappet den i lommen og foretok en hastig retrett. Så vidt jeg husker var det sjelden vi **besøkte** den samme hage mer enn **én** gang hver **høst**. Det var for «**risikabelt**».

E n kamerat har **fortalt** meg om andre måter å «**høste**» eplene på. Eplene ble spist mens de hang på **trærne**, slik at bare skroten hang igjen. Så simple var ikke vi!

Min «**dristigste**» **nøsttur** var nok et **besøk** i statsadvokat Erling Oftedal sin hage i samme gaten som jeg selv vokste opp. Oftedal hadde store plommetrær med **fristende frukt**. Jeg måtte klatre opp i trærne for å nå akkurat de plommene - og der, hengende i et **fruktre** på statsadvokatens eiendom i uærlig ærend, var jeg ikke særlig høy i hatten. Men det **gikk** godt. Oftedal savnet neppe sine plommer, og jeg **fikk** smigrende anerkjennelse **fra** mine kamerater.

Jeg gikk aldri på nest i vår egen hage, hvor det vokste flere sorter **frukttrær**. ((Forbudenfrukt smaker besto, og far og mor **vill**e ha blitt rasende. Jeg syntes heier ikke det var særlig hyggelig **når** andre gutter **knabbet** epler i mitt eget «**revin**». I dag, ca 40 år etter mine siste **nøsturer**, skal jeg **selvfølgelig** erkjenne at **nøstvirksomheten** i barndommen ikke var helt «**stueren**». Men gjort er **gjort**, og dette var for meg og mange andre en **såre** naturlig del av guttenes liv på Vestre platå like etter siste verdenskrig.

Jeg frykter forresten at mange **Vålands-gutter går** på nest fremdeles.

Kirkegaten i sentrum

En forventningsfull flokk på ca 30 hadde mett opp foran Domkirken den 11. juni for å felge Egil Henriksen ved Byarkivet i Stavanger som veiviser gjennom Kirkegaten. Til tider høljet det ned, og kaldt ble det etterhvert som vi nærmet oss Børevigå.

KIRKEGATEN ER RIK på synlig byhistorie. Som regel tenker vi ikke på dette, heller ikke vi som nesten daglig ferdes her, i hastige skritt til og fra ett eller annet. Men vi må lære å se - og en bedre mann til å levendegjøre hus og gateløps historie enn Egil Henriksen, har vi ikke.

NOEN FÅ EKSEMPLER: Langs Kirkegaten, som dengang var mye smalere enn i dag, lå det ned mot Skagen terrassehager helt fram til 1870-årene - da ble bl.a. annet ((Stavanger Søforsikrings-selskap), senere «Børsen», bygget der Torgterrassen ligger nå. Prostebakken har sitt navn etter prost Gunder Langberg. Han bodde der Berge Libris holder til, og låven lå der Stoffsalget er. Et mindre fjøs lå der Claire holder til. Langberg var prost i Stavanger og Frue sogns menigheter fra 1822 til han døde i 1844. Hver

dag i sommerhalvåret ble kyrne ført fra fjøset i Kirkegaten og ut til beitemarkene på Storhaug.

KIRKEGATEN FIKK sitt navn i 1861, før det hadde gateløpet blitt kalt både «Ürens gade» og «Holmegaden». Både navnet «Ürens gade» og selve Brattegaten like ved er nå borte, men forteller oss mye om topografien i området. At Kirkegaten har sin opprinnelse i et gateløp som går tilbake til middelalderen, begrunnes nettopp av at den fulgte en trase som gikk over de minst produktive deler av området.

Huset der Kolnes Blomster er og hvor tidligere Stavanger Colonial holdt til i mange tiår, er det eldste huset bygget i sveitserstil i Stavanger. Det skjedde i 1857 og husets stilpreg er godt bevart, i motsetning til et tilsvarende hus som ble reist i samme stil og på samme tidspunkt, nemlig Apotek Hygeas bygg. Dette ble, som så mange andre hus i gaten, rabbispusset i mellomkrigstiden og fremstår i et funksjonalistisk formspråk. Mens det opprinnelig og velbevarte sveitserhuset ikke er tatt med i kulturminneplanen, er det sterkt ombygde Apotek Hygea kommet med.

Dette fotografiet av Kirkegaten er antakelig fra slutten av 1860-årene. Vi «står» omtrent mellom dagens «Torgterrassen» og «Hetlandsbanken». Bak plankegjerdet til venstre lå en av de gamle terrassehagene ned mot Skagen. Her ble senere «Børsen» reist. Midt i bildet ser vi terrassehagen der Kurant holder til idag. Huset som stikker litt ut i gaten, ble kjøpt av kjøpmann Sigurd Leveresen i 1887. Det ble senere påbygget og trukket inn.

* Minneboken om Stavanger

Like over gaten ligger *Norem Baades* langstrakte bygg med en unik **funkisfasade**, men heller ikke dette er den **oppriinnelige** fasade.

DET KANSKJE MEST interessante hus i Kirkegaten, rent **bygningsteknisk**, er *RolfSENS* bygg, Kirkegaten 13. Dette ble «**rabbispusset**» av **sorenskriver** Eiler Hagerup **Schiøtz** etter hans egen metode **så** tidlig som i 1840-årene. **Formålet** med denne **fasadebehandlingen** var å gjøre bygningen mest mulig brannsikker. Det vil **føre** for langt å gjengi alt **fra** *Henriksens* «**forelesning**» om Kirkegaten - særlig det som gjelder folk og fohold i gaten opp gjennom **årtiene**. Her var det kinoer og fotografiske atelierer, hoteller og conditorier. Her bodde også Hans Gabriel **Buckholm** Sundt som **sørget** for å **understøtte** Lars **Hertervig**, slik at han fikk **akademiutdannelse** i **Düsseldorf**.

ETTERHVERT SOM M nærmet oss Breigata, var det ikke til å unngå at mye kom til å dreie seg om Storebraen i 1860. En annen stor katastrofe i byens historie hadde sitt utspring i huset hvor **ODD's** holder til: Her drev tidligere **ordfører** og **misjonsmann** C.B. Svendsen sin forretning - til han gikk konkurs i 1882 og utløste det ras av konkurser som utover i 1880- årene **førte** til at praktisk talt alle de **gamle** handelsslekter i byen «blev **strøget** av **listen**».

Byhistorisk Forening - og alle framømte - takker Egil Henriksen for en **fin** og lærerik byvandring.

Jan Gjerde

Handelshuset Kohlers mølle på Egenæs

I forrige utgave av «Stavangeren» ble det stilt spørsmål angående når og hvorfor Eiganes-møllen ble avviket & En av dem som har tatt kontakt er Thorleif K. Aarre, som opplyser at Peter Petersen, leder av J. A. Köhler & Co, kjøpte møllen i 1862 og at den ble revet i 1880.

I Arne Bang Andersens bok om Handelshuset Kohier (Stabenfeldt 1971), gis det følgende opplysninger:

Peter Petersen overtok ledelsen i handelshuset J.A. **Köhler** & Co i 1858, etter at **først** hans halvbror Johan **Mandius Köhler** og senere hans bror **Frederik** Petersen hadde trukket seg ut av firmaet. På folkemunne ble Peter Petersen kalt for «**Köhleren**» etter det **firmaet** han ledet.

Handelshuset Kohier ble bygget opp på **mølle-** og **gårdsdrift** i Hillevåg. Den første **møllen** i Hillevåg var en **vindmølle** reist i 1799 av Friderich Petersen - etter at hans første **vindmølle** fra 1794 i den **øvre** delen av nåværende Hetlandsgaten, brant ned i 1798. Etter noen år hører man **ikke** mer om **vindmølle**-drift i Hillevåg, derimot bygges det i alt fem **vannmøller** langs **Hillevågsbekken**.

Handelshuset **Köhler** utviklet seg til en allsidig virksomhet, hvor rederi- virksomhet, skipsbyggeri, sildefiske og handel og investeringer etterhvert utgjorde de dominerende **aktiviteter**.

Hvorfor Petersen - Handelshuset **Kdhler** - kjøpte **vindmøllen** på **Egenes** - og også Sundt's **vindmølle** på **Møllehaugen**, kan være vanskelig å forstå. Kanskje var det eiendommene som var det viktigste, kanskje **ønsket** Petersen å få kontroll (monopol) med **møllevirksomheten** i «**byen**»?

Peter Petersen **døde** i **1875** og ledelsen ble overtatt av **stadshauptmann Wilhelm Hansen**, som *da* også var leder for Ploug & Sundt. Han overtok ledelsen i en tid med et **barskere** økonomisk klima. Silden svikket og **lønnsomheten** i **rederinæringen** falt drastisk. **Mellom 1875 og 1880** investerte Wilhelm Hansen i **dampmølle** i Hillevåg og i **1878** også i et dampbaken. At den nye **dampmøllen** ga stordriftsfordeler og gjorde det naturlig med en konsentrasjon av **møllevirksomheten**, virker naturlig. I handelshusets **balanse** for **1880**, er jordeiendommene på Egenæs og Spilderhaug skilt ut **fra møllens** konto.

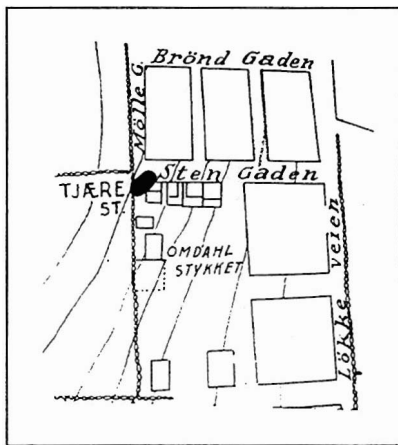
Både møllevirksomheten og dampbakeriet **gikk** godt, men «**snu**-operasjonem for den totale **virksomhet**, for å bruke et moderne begrep, kom nok for sent. Som kjent gikk både Ploug & Sundt og J. A. Kdhler & Co konkurs i januar **1883**.

janus

Tjæresteinen - en glemt (lokaltet))

I **forrige** utgave av «**Stavangeren**» spurte vi leserne om opplysninger om **Tjæresteinen**. **Thorleif K. Aarre** har gjort oss oppmerksom på en artikkel av **Anders Bærheim** i «**Ætt og heim**» **1954** om **Tre gamle merkesteiner** i **Eiganesmarka**.

Første gang vi hører om **Tjæresteinen** er i heksesaken mot **Traustri**. Hun måtte på **bålet** i Sandviken i **1662**. **Flere vitner** fortalte om en episode hvor hun skai ha **sagt** at hun kunne **gjøre** hele Stavanger til et hav og sette det **største** huset på Tjæresteinen.

Kart over Omdahl-stykket, oppkalt etter fattigforstander Omdahl.

1726 tegner U. F. Aagaard sitt kart over Stavanger og med Tjæresteien avmerket.

1737 opplever handelsmann Nicolay Nielsen Berven at noen natten mellom 23. - 24. juni sønderslår hans jekte som lå på land i Sandviken, og Sankthanskvelden hadde folk sett et svært bål fra Tjæresteien.

1821 og 1831 nevnes igjen Tjæresteien i forbindelse med skjøter. Tjæresteiene er nå blitt «merkestein».

Siste gang vi hører om Tjæresteien i offentlige dokumenter, er i 1861 i forbindelse med gatenavnkommisjonens instilling. Steingata får sitt navn etter «Den uhyre Steenblok, som befinner sig ved Gadens øvre Ende, sønefor Omdahls Stykke,...»

I sin bok (Menneskerog skjebnen), Dreyers Grafiske Anstalt 1938, skriver Ola Aurenes i en note om Tjæresteien: «Denne lokalitet kan ikke nå stedfestes». Det kan den altså, men navnet er fortsatt en gåte.

Medlems- hilsen

Det er en stor glede for styret i Byhistorisk Forening å kunne ønske mange nye medlemmer velkommen til foreningen. Vi håper og tror at foreningens aktiviteter er en viktig årsak til dette. Utover høsten har vi mange og varierte aktiviteter på programmet: 8. september: Byvandring på Sunde

17. oktober: Om Peder Severin Krøyer på Stavanger Kunstmuseum

13. november: Tor Obrestad presenter Kielland-biografien, Ledaal

November: Unnleiv Bergsgard presenterer bymodellen over Stavanger 1810 på Stavanger Museum. Alle arrangementer bekjentgjøres med egen innbydelse til medlemmene.

Her du spørsmål, forslag, ideer du gjerne vil snakke med noen i styret om, ikke nøl med å ta kontakt, gjerne på telefonen, eller ved brev til vår postadresse, postboks 351, 4001 Stavanger.

Styret i Byhistorisk Forening:

Erling Somme Kielland, formann,
tlf 51 41 75 15

Bjorn K. Aarre, nestformann,
tlf 51 53 04 08

John Olsen, kasserer, tlf 51 52 72 26

Aud Unni Finnbråten, sekretær
tlf 51 55 95 89

Lars Vaage, tlf 51 52 55 75

Petter Løhre,

Leder av arrangementskomitéen
tlf 51 56 06 96

Jan Gjerde, varamann,
redaktør av Stavangeren,

tlf 51 53 32 19

Rune Helge, varamann, tlf 51 53 12 19

Bestillingstelefoner

for deg som ønsker å kjøpe:

«Slekten Kielland» -

Bjorn K. Aarre, tlf 51 53 04 08

«Gatenavn på Vestre plattå»

Henrik Paaske, tlf 51 53 29 77

Kulturhistorie i lettfattelig form

Bøker

*«Gatenavn på Vestre platå
- med glimt fra bydelens historie»
Ved Jan Gjerde. Utgitt av Vestre Platå Be-
boerforening 1996*

Av Lars Vaage

JAN GJERDE har meget fortjenstfullt skrevet en liten bok om **gatenavnene** på Vestre **Platå**, men han har krydret fortellingen med historier og anekdoter slik at det blir mye mer enn bare opplysninger om hvem eller hva som har gitt gatene navn.

DET ER JO GANSKE RART å tenke på at så sent som **frem** til 1866 lå alt land vest for **Løkkeveien** som åpen mark. Gjerde **forteller** lett og ledig om de store forandringer som skjedde i forbindelse med byens sterke vekst i siste halvdel av fomge århundre fiem til det store krakket i 1880-årene. En rekke gater ble **anlagt** og gitt navn.

HAN DELER GATENE INN i dem som har fått navn etter lokale **landemerker** slik som **Brønngata**, personer i bydelen, f. eks **Engelsminnegata**, **honnørnavn** som Alexander **Kiellands** gate, prestisje-navnene som **Niels Juels** gate og til slutt **kvinnenavn**, som det forresten bare var ett av - **Stine Lunds** gate - som nå dessu-

ten er borte. Gjerde påpeker at Guri **Anestad** burde fått en gate oppkalt etter seg. **Alle** vi som kjente Guri vil være enig i det. Jeg trodde **forøvrig** at Engel var et **kvinnenavn**, men det var det ikke.

FORFATTEREN FORTELLER OGSÅ om menneskene som bodde på Vestre Platå og **skriver** litt ertende om alle de fiemtredende folkene **h** Arbeiderpartiet som bodde mellom grosserere, konsulene og **fabrikkeierne** på Vestre Platå. Han **forteller** også om forsøket på å få **Madlaveien** til å hete St. **Svithuns** gate. Det mislyktes jo fullstendig, og fortsatt er ikke byens fornemste navn knyttet til noen gate her i byen.

VESTRE PLATÅ BLE UTBYGD så tidlig at **området** unngikk striden mellom gaten og gata i 60- og 70-årene, hvor gatenavnskomiteens leder, **fru** Karen Sømme utviste stor kreativitet **for** å finne andre betegnelser enn gate i bestemt form. **Brønngata** og Steingata var kommet til **fr** **Sømmes** tid.

NOEN PERSONER HAR FÅTT GATE oppkalt etter seg for å ha gitt legater til byens beste. En del av disse har pengeverdien og tiden **løpt h** - det har liten hensikt å dele ut 50 kroner til **jul til u**-bemidlede, **ærbare** hushjelper av arbeiderklassen. Jeg spurte engang **fru Sømme** litt spydig om hvor mye man måtte ut med for å **«kjøpe»** seg et gatenavn, men hun svarte bare: **Prøv!**

BOKEN OM VESTRE PLATÅ er kulturhistorie i lettfattelig **form** - kulturhistorie, som **bør** interessere ikke bare beboere på Vestre Platå, men **alle** som er glad i byen vår og som **vil** vite mest mulig om dens **bakgrunn**. Boken kan anbefales på det beste!

L-j-e-l-l t-k-t-p-v k-g-k-r-o

Blomsterv. 1

4022 Stavanger

TK-SERVICE

**Alt innen KOPIERING
og
REPROGRAFISKE
tjenester**

Teknisk Kopiservice a.s

Avd. Stavanger - Tlf. 51 89 35 00 - Fax 51 89 35 11

Avd. Forus - Tlf. 51 67 76 44 - Fax 51 67 84 53

Printshop a-s

Tlf. 51 58 1580-51 5811 36 - Fax 51 58 1289

Kopieringsservice på alvor

